

Poliittinen kontrolli Leningradissa vuonna 1941

N i k i t a L o m a g i n

Hallituksemme on tehnyt useita virheitä. Koimme vaikeita hetkiä vuosina 1941-42, kun armeijamme vetäytyi, koska muutakaan vaihtoehtoa ei ollut. Toinen kansa olisi saattanut sanoa hallituksellen: ”Olette pettäneet odotuksemme. Menkää pois! Me nostamme valtaan toisen hallituksen, joka tekee rauhan Saksan kanssa.” Venäjän kansa ei kuitenkaan valinnut tätä tietä. (Stalin 24.5. 1945)

Nämä Stalinin voitonjuhlassa Kremlissä lausumat sanat voivat olla totta, mutta keskeisin kysymys – miksi Venäjän kansa ei valinnut tätä tietä – on vastausta vailla. Leningradin taistelu ja piiritys on eräs maailmanhistorian hirvittävimmistä ja tuhoisimmista yhteenotoista. Yksikään kaupunki ei ole kärsinyt yhtä paljon ihmishenkien menetyksiä vastaavassa ajassa. Yksikään kaupunki eikä siviiliväestö ole nykyaikana missään olosuhteissa joutunut samanlaiseen koettelemukseen kuin Leningrad, joka vajaan 900 päivää kestäneen piirityksen ajan oli lähes täysin eristyksissä muusta Venäjästä. Tuona aikana Leningradissa koettiin talvia jolloin pakkanen putosi -30 asteeseen, talot olivat ilman sähköä ja lämmitystä, vesi jouduttiin kantamaan Nevasta (koska putkistot ja viemärit olivat jäässä), julkinen liikenne ei toiminut ja koko kaupunki oli välillä hautautunut lumeen, joka ulottui asuintalojen toiseen kerrokseen saakka. Kaupunkilaiset näkivät nälkää sinnitellen päivittäin kahdella siivulla leipää, joka oli

tehty sahajauhoista, myllyjen lattialta lakaistusta jauhopölystä, homehtuneesta ohrasta, sellulosaasta ja puunkuoresta. Kaupungin kaduilla lojui ruumiita niin tiheässä, että jalankulkijoiden oli väisteltävä niitä. (Salisbury 1969.) Viimeisimpien ja luotettavimpien arvioiden mukaan Leningradin alueen taisteluissa kesän 1941 ja 1944 välisenä aikana sekä 872 päivää kestäneen piirityksen ja pommitusten aikana menehtyi 1,6-2 miljoonaa neuvostokansalaista. Luku ylittää kaikkien amerikkalaisten – sekä sotilaiden että siviilien – määrän, jotka ovat kuolleet kaikissa sodissa vuodesta 1776 nykypäivään.

Ennakoimaton piiritys

Leningradin piiritystä ei ollut ennakoitu kummaltakaan puolelta. Se johtui suureksi osaksi harkitusta muutoksesta Saksan Venäjän-sotaretken strategiassa. Saksalaiset ryhtyivät piirittämään Leningradia tilanteessa, jossa näytti siltä, että keskitetty suurhyökkäys kaupunkiin olisi johtanut varmaan voittoon. Mutta Hitler muutti suunnitelmiaan Leningradia varten. Führerin määräys No 34 (30.7. 1941) tähtäsi kaupungin piirittämiseen, ei sen välittömään valloittamiseen. Kaupunki tuli eristää ja sitä tuli pommittaa kunnes se väistämättä antautuisi. Sillä aikaa Saksan sotavoimat oli tarkoitus keskittää suurhyökkäykseen Moskovaa vastaan. (Glantz 2002, 51-69.)

Mikäli Leningradin valloittaminen olisi ollut Hitlerin välitön päämäärä, olisi von Leeb luultavasti voinut suorittaa sen alkusyksyllä 1941 jopa ilman suurempaa Suomelta saatavaa apua. Mutta 6.9. Hitler määräsi tärkeimmät panssa-

rijoukot ja kahdeksannen ilma-armeijakunnan siirrettäviksi keskiseen armeijaryhmään 15.9. mennessä valmistelemaan operaatio *Taifunia*, joka oli lokakuun toiseksi päiväksi suunnitellun Moskovan hyökkäyksen koodinimi. (Emt., 69.) Hitlerin tekemä päätös aiheutti ironisen muutoksen tapahtumien kulkuun. Juuri kun *Luftwaffe* aloitti massiiviset pommitukset, sen vahvuutta heikennettiin, ja kun kaupungin puolustajat odottivat uhkaavaa maahyökkäystä, Hitler päätti olla hyökkäämättä kaupunkiin maajoukoilla. Hän ajatteli, että piiritys ja pommitus pakottaisivat kaupungin antautumaan joka tapauksessa pian. Käskyssään 22.9. Hitler totesi, että: ”Intressisäni ei ole säilyttää tätä suurta asutuskeskusta Neuvosto-Venäjänsä tappion jälkeen... Ehdotamme, että piiritämme kaupungin tiiviisti ja pyyhimme sen maan pinnalta tykkituloilla ja ilmapommituksin.” (Emt., 85-86.)

Neuvostojohdon päätös pitkittää Leningradin puolustusta niin pitkään kuin mahdollista oli oikeutettu sotilaallisesta näkökulmasta, sillä kaupungin menetys olisi merkinnyt neuvostohallitukselle vakavaa strategista, taloudellista ja moraalista tappiota. Leningrad oli eräs maan suurimmista sotatarviketeollisuuden keskuksista. Tärkeämpää on kuitenkin se, että mikäli kaupunki olisi menetetty kesällä tai alkusyksyllä 1941, niin Saksa olisi voinut siirtää satoja tuhansia miehiä ja sotakalustoa Moskovan rintamalle. Jos Moskova puolestaan olisi valloitettu lyhyessä ajassa, olisi Saksa voittanut sodan. Leningradin ja Neuvosto-Karjalan itäosien puolustaminen turvasi myös *land-lease* -reitin pysymisen auki Muurmanskista. Vaikka amerikkalaisen *land-lease* -materiaalin merkitys Neuvostoliiton puolustukselle oli vähäinen vuoden 1942 loppuun asti, edisti se huomattavasti Neuvostoliiton lopullista voittoa itärintamalla.

Myös Englannin hallitus oli huolissaan Leningradin ja erityisesti Itämeren laivaston kohtalosta. Churchill lupasi Stalinille, että hän maksaisi täyden korvauksen, mikäli tulisi tarve tuhota laivasto.

Neuvostojohdo lähti siitä, että Leningrad ei tulisi antautumaan vapaaehtoisesti. Tehdessään

tämän päätöksen neuvostojohdajat olivat valmiit hyväksymään sen, että kaupungin asukkaat tulisivat kärsimään enemmän kuin mitä olisi luultavasti pidetty oikeutettuna läntisten näkemysten mukaan. Neuvostoviranomaiset hyväksyivät sen, että noin kolmannes kaupungin asukkaista kuolisi, hintana siitä, että kaupungin puolustaminen oli niin merkittävää koko Neuvostoliiton puolustamisen kannalta.

Stalin painotti piirityksen alusta sen loppuun asti Leningradin puoluejohtaja Ždanoville ja kaupungin sotaneuvostolle, että Leningradia tuli puolustaa niin kauan kuin mahdollista ja että pahimmassa tilanteessa kaupungin johdon tuli ensi sijassa pitää huolta armeijasta. Armeijan säilyminen oli tärkeämpää kuin siviiliväestö. Piirityksen alkaessa kaupungissa oli ainakin 2,5 miljoonaa asukasta.

Tutkimustilanteesta

Miksi Leningradia päätettiin puolustaa? Johtuiko se isänmaallisuudesta vai siitä, että turvallisuuspalvelun joukot olivat valmiita ampumaan kaupungin puolustajia, mikäli nämä lähtisivät perääntymään? Oliko synnä Saksan politiikka, joka sai venäläiset taistelemaan *Wehrmachtia* vastaan? Oliko neuvostohallitus vuonna 1941 todellakin lähellä kaatumista? Miksi raskaat tappiot sodan alussa ja ankarat olosuhteet piirityksen aikana eivät aiheuttaneet kapinaa? Millainen moraalinen kaupunkiin vallitsi puolustustaisteluiden aikana erityisesti vuoden 1941 kriittisinä kuukausina? Millaisen jäljen sota jätti sodanjälkeiseen neuvostoyhteiskuntaan?

Monet toista maailmansotaa koskettelevat kysymykset ovat jääneet vastausta vaille. John Keegan on todennut, että toisen maailmansodan historiaa ei ole vielä kirjoitettu. Sen herättämät tunteet käyvät vielä liian kuumina. Sen aiheuttamat haavat ovat liian syvällä ja sen jättämät selvittämättömät ongelmat ovat liian suuria kenelle tahansa historioitsijalle, joka pyrkii löytämään objektiivisen tasapainon. (Keegan 1996, 30.) Leningradin piirityksestä ja puolustuksesta on kirjoitettu satoja kirjoja ja tuhansia

artikkeleita sodan päättymisestä lähtien. Harva kirjoittaja on kuitenkaan edes yrittänyt lähestyä kohdetta sosiaal historian, poliittisen valvonnan ja vastarinnan näkökulmasta. ”Suuri Voitto” Saksasta on ollut venäläisille merkittävä kansallisen ylpeyden lähde jo kahden sukupolven ajan. Neuvostohistorioitsijat painottivat, että voitto johtui ”sosialistisen” neuvostojärjestelmän ylivoimaisuudesta ja siitä, että sen kyky mobilisoida resursseja sotaa varten ja sen sotilaiden ja siviilien moraali oli ylivoimainen ”kapitalistisiin” vastustajiin verrattuna. Viime aikoihin asti oli mahdotonta kyseenalaistaa neuvostokansan sodanaikainen ”poliittinen yhtenäisyys”, jota pidettiin virallisesti yhtenä tärkeimmistä voiton syistä. Toisaalta on tullut aika arvioida uudelleen koko kysymys yleisestä mielipiteestä ja päästä eroon totalitaarisesta näkemyksestä, jonka mukaan neuvostoyhteiskunta koostui aivopestystä, hajanaisesta ja äänettömästä massasta. Samalla ei pidä mennä toiseen ääripäähän ja ylikorostaa neuvostohallinnon vastaista vastarintaa. Epälojaalisuus valtiota ja maata kohtaan on hyvin arka aihepiiri, jota pitää käsitellä hyvin harkiten. Piiritystä käsittelevien neuvostotutkimusten perusoletuksena oli, että leningradilaisten toimet olivat valtaosaltaan sankarillisia. Pelkuruudesta, itsekkyydystä ja petoksesta kertova todistusaineisto pidettiin piilossa koko neuvostoaajan. Historiankirjoituksessa vallitsee nykyään pyrkimys kirjoittaa siitä, mistä ennen jouduttiin vaikenemaan tai mikä sensuroitiin. Historiantutkijoiden pitää silti olla varovaisia, etteivät he sorru vääristelyyn vastatessaan neuvostoaikaisiin tulkintoihin. *Blokadnikien* sankarillisuus ei ollut neuvostomyytti; sitä vain ylikorostettiin.

Harrison Salisburyin myyntimenestys *The 900 Days: The Siege of Leningrad* (1969) on informatiivinen historiateos piirityksestä. Hänen mielenkiintonsa ei näytä kohdistuneen niinkään pikkutarkkaan historiankirjoitukseen vaan inhimillisiin seikkoihin ja kokemuksiin.

Salisburyin teos pohjautuu lähes täysin neuvostolähteisiin. Hän toteaa varsin oikein, että ”yksikään [neuvosto]historioista ei ole täydellinen ja jokainen niistä pyrkii joko ylikorostamaan

tai unohtamaan tiettyjä Leningradin piiritykseen liittyviä seikkoja”. On valitettavaa, ettei hän ole pyrkinyt tasapainottamaan tai vahvistamaan neuvostokertomuksia hyödyntämällä saksalaisia lähteitä ja asiakirjoja. Samoin on valitettavaa, ettei hän ole käyttänyt arvokasta kokoelmaa saksalaisten agenttien Leningradista lähettämistä raporteista, takavarikoituja päiväkirjoja, kirjeitä ja asiakirjoja eikä myöskään Leningradin ja Moskovan välillä käydystä radioliikenteestä siepattuja viestejä eikä vankien ja loikkareiden kuulustelupöytäkirjoja, joita on sotasaaaliiksi saaduissa saksalaisissa arkistoissa. Salisbury ei vastaa täsmällisesti kysymykseen, miksi nälänhädän kauhut kokeneet leningradilaiset eivät kaupungin lähes varmalta näyttävän tuhon edessä yrittäneet kapinoida eivätkä antautua. Vaikka David M. Glantzin (2001) sotilasoperaatioita kuvaava lyhyt teos täyttää yhden aukon piirityksen historiankirjoituksessa, jää jäljelle useita muita aukkoja. Salisbury ja Leon Goure eivät ole käyttäneet neuvostoarkistojen materiaalia, joka sisältää useita uusia paljastuksia. Tästä syystä esimerkiksi Goure toteaa, että ”eräs silmäänpistävimmistä seikoista Leningradin asukkaiden käyttäytymisessä on kaiken avoimen levottomuuden ja protestin puuttuminen” (Goure 1962, 304).

Uudet lähteet horjuttavat näitä tulkintoja. Olen päässyt käyttämään lähes kaikkea jäljellä olevaa piiritystä käsittelevää aineistoa valtion-, puolue-, sota- ja NKVD-arkistoissa. Tätä tutkimusta varten olen käyttänyt lähdeaineistona myös kaupunkilaisten päiväkirjoja, kirjeitä, muistelmia ja sanomalehtiä. Voin täten luoda piirityksestä täydellisimmän ja tyhjentävimmän kuvan, joka käsittää sekä poliittisen ja sotilaallisen eliitin toiminnan että tavallisten leningradilaisten toimet ja asenteet. Venäjän arkistojen avautuessa tutkijat ovat viimein (enemmän tai vähemmän) avoimesti päässeet tutkimaan neuvostohallinnon tuottamaa materiaalia. Aivan erityisen kiinnostuksen kohteena ovat olleet turvallisuuselinten tekemät kokoomaraportit yleisistä mielialoista, takavarikoiduista kirjeistä sekä turvallisuuspalvelun tiedottajien kuulemista keskusteluista.

Kiinnostuksen syytä ei ole vaikea arvata. Kyseiset raportit lupaavat vastauksen kysymykseen, johon tutkijat ovat hakeneet vastausta jo useita vuosikymmeniä: mitä neuvostokansa todella ajatteli neuvostojärjestelmästä?

Viime vuosina useat historioitsijat, kuten Mark von Hagen, Sheila Fitzpatrick, Robert Thurston, John Barber ja Sarah Davis, ovat pyrkinet mittamaan poliittisia asenteita Stalinin ajan Neuvostoliitossa. He ovat yrittäneet ymmärtää valtion ja yhteiskunnan välistä suhdetta ja sitä missä määrin kansalaiset joko tukivat tai vastustivat stalinismia. Yleisten asenteiden mittaamiseen on olemassa useita hyödyllisiä lähteitä. Tärkeimmän lähderyhmän muodostavat tilastotieteelliset yhteenvedot rintamamiesten ja heidän perheenjäsentensä lähettämistä tuhansista kirjeistä, jotka NKVD avasi ja luki. NKVD kirjasi kirjeet, joiden sisältö heijasteli ”antautumismielialoja”, mikä tavallisesti tarkoitti sitä, että niissä kannatettiin jollain tavalla Leningradin antautumista saksalaisille. Toisen tärkeän ryhmän muodostavat tilastotiedot NKVD:n tiedottajien kirjaamista kuulemistaan neuvostovastaisista mielipiteistä. Kolmanneksi tulevat tilastotiedot viranomaisten saamista nimettöistä neuvostovastaisista kirjeistä. Viimeisen ryhmän muodostavat tiedot muista neuvostovastaisista rikoksista piirityksen aikana (mm. saksalaisten lentolehtisten hallussapito, maanpetostapaukset ja seisokit). On olemassa vielä muitakin tärkeitä käytettävissä olevia lähteitä: julkaisemattomat muistelmat sekä puolueen ja NKVD:n tekemät tutkimukset yleisistä asenteista. Nämä aineistot antavat historian tutkijalle mahdollisuuden kuvata yleisiä tunteja monesta eri asiasta.

Neuvostohallinto ei tarkkaillut ja lukenut ainoastaan yksityishenkilöiden lähettämiä kirjeitä vaan kaikkea postiliikennettä. Tämän massiivisen työn tarkoitus ei yksinomaan ollut tuhota niitä kirjeitä, joissa suhtauduttiin negatiivisesti järjestelmään, eikä myöskään toisinajattelijoiden jäljittäminen, vaan sen tarkoitus oli myös koota yhteenvedoja, jotka sisälsivät otteita kirjeistä. Työn toteutti noin yhdeksänsataa luotettavaa ja koulutettua työntekijää, jotka piirityksen keskel-

lä avasivat, lukivat ja analysoivat kansalaisten kirjeitä Leningradin NKVD:n johdolla. NKVD:n roolia piiritetystä kaupungista on harvoin otettu puheeksi eikä sitä ole koskaan selitetty.

Puolueen ja NKVD:n raportit poliittisista asenteista eivät voi kertoa kaikkea tapahtumista ja mielipiteistä. Tarinaa ei silti voi kertoa kokonaisuutena myöskään ilman niitä. Näitä raportteja käyttämällä ei ehkä aina ole mahdollista seurata yhden tietyn henkilön jälkiä ajassa, mutta ne ovat mahdollisesti sitäkin hyödyllisempiä ”tiedon arkeologiassa”. (Rimmel 1999, 233.) Käyttämällä hiljattain avattuja puolue- ja NKVD-arkistolähteitä ja vertaamalla niitä riippumattomiin silminnäkijähavaintoihin historioitsijat voivat nyt entistä paremmin arvioida sitä, miten puolue ja NKVD pyrkivät valvomaan väestöä. He kykenivät myös paremmin tutkimaan kuinka leningradilaiset reagoivat sodan terroriin ja puutteeseen, viholliseen ja sen piiritystaktiikkaan sekä Neuvostoliiton sotavoimien ja poliittisen johdon kyvyttömyyteen suojella heitä paremmin. Puolue ja NKVD käyttivät molemmat omia tiedottaja-armeijoitaan tarkkaillakseen yleistä mielipidettä sekä kontrolloidakseen ja muokataksaan sitä.

Merkittävin piiritystä käsittelevässä tutkimuskirjallisuudessa oleva aukko on puolueen, poliisin ja NKVD:n valvontakoneiston rakenteen, koon ja toiminnan kuvaaminen. Tätä aihetta käsittelevä tutkimus oli kielletty aihe neuvostohistorioitsijoille. Läntisillä tutkijoilla ei luonnollisesti ollut myöskään mahdollisuutta päästä tutkimaan aihetta. Oma tutkimukseni antaa merkittävimmän panoksensa juuri tällä alalla sekä poliittisten asenteiden ja neuvostovastaisen toiminnan tutkimuksessa.

Neuvostojohdo ja hallinto olivat vallankumouksen ajoista lähtien pitäneet kansaa työvoimaresurssina, jota saattoi käyttää, kun jouduttiin suorittamaan jokin odottamaton tai kiireellinen tehtävä. Sotatilana aikana viranomaiset katsoivat voivansa täysin vapaasti vaatia kansalaisia suorittamaan vaikka kuinka vaikeita ja vaarallisia tehtäviä. Mobilisointi oli joko ”vapaaehtoista” kuten nostoväen kohdalla

tai pakollista kuten linnoitustöiden kohdalla. Leningradilaisten vastaus johdon vaatimuksiin ja heidän käytöksensä valtavan paineen alla olivat piirityksen dramaattisimpia ja sankarillisimpia seikkoja. Neuvostojohto epäili monesta syystä kansalaisten peräänantamattomuutta. Ensinnäkin se epäili, että eräät ainekset olisivat joko poliittisesti tyytymättömiä tai että ne eivät olisi karsastaneet kaupungin joutumista saksalaisten haltuun. Kyseiset ainekset eivät koskaan muodostaneet enemmistöä, sillä kaupungin asukkaisista suhteellisen suuri osa oli puolueen jäseniä tai sille lojaaleita. Lisäksi kaupungilla oli vahva paikallispatriotismin traditio. Toinen syy oli se, että monet ihmiset eivät uskoneet viranomaisten kykyyn estää kaupungin antautuminen eivätkä yleensääkään Neuvostoliiton selviämiseen, erityisesti syksyllä 1941 Moskovan taisteluiden aikana. Eräät miettivät, oliko heidän uhrautumisensa minkään arvoista, jollei lopullista tuhoa voinut estää. Neuvostojohto oli myös epätietoinen sen suhteen kuinka kauan väestö, erityisesti sen lannistuneet ainekset, pysyisivät passiivisina ja tottelisivat johdon vaatimuksia, kun kokonaisia perheitä kuoli nälkään ja pommituksissa.

Mielialojen tarkkailu

Puolueen ja NKVD:n laajoista arkistolähteistä voidaan nähdä, että ”sisäistä rintamaa” Leningradissa vartioi noin 1200 NKVD:n työntekijää, joista 50-70 upseeria työskenteli salaisella poliittisella osastolla. He käyttivät laajaa agenttien ja tiedottajien verkostoa, joka oli levittäytynyt kaikkiin tehtaisiin, laitoksiin ja asuinrakennuksiin. Sekä puolueen että NKVD:n erityisen tärkeä tehtävä oli tarkkailla kaupungin yleisiä mielialoja, mikä osoittautui vaikeaksi tehtäväksi siitä syystä, että neuvostoviranomaisten ja heidän toimintansa arvostelusta ja vihollisen ylistämisestä langetetut ankarat rangaistukset estivät varomattomat kriittiset mielenilmaukset. Salaiset tiedottajat toimivat asuintaloissa, tehtaissa, korkeakouluissa, sairaaloissa, leipäkaupoissa ja muualla arvioiden yleisiä mielipiteitä. Yksin NKVD:n tiedottajien lukumäärä ylitti 10

000 henkeä Leningradissa. Voisi ajatella, että puolueen ja NKVD:n tiedusteluyhteistyö oli läheisintä asuintaloissa. Niissä turvallisuudesta vastasivat ns. poliittiset järjestäjät, jotka olivat puolueen piirikomiteoiden (*raikom*) sihteerien ja NKVD:n piiriosastojen (*raiotdel*) johtajien valitsemia. Poliittisten järjestäjien tehtäviin kuului tarkistaa, että kaikilla asukkailla oli asumiseen oikeuttava lupa. Järjestäjät raportoivat kaikista henkilöasiakirjarikkomuksista ja mahdollisista poliittisista rikoksista NKVD:n paikallisille viranomaisille. He myös kyselivät säännöllisesti vartijoilta, yövahdeilta ja muilta ”huolellisesti valituilta henkilöiltä”, olivatko nämä kuulleet tai nähneet mitään luonteeltaan kumouksellista, ja välittivät tiedon NKVD:lle. Syyskuussa 1941 kaupungin asuintaloissa toimi 10 000 poliittista järjestäjää. (Lomagin 2004a, 297-299, 301.)

Suhteellisen vähän tiedetään siitä, miten puolue tai NKVD värväsivät tiedottajia tai millaisia ohjeita nämä saivat tarkkailun suorittamista varten. Jotkut saattoivat ilmoittautua tehtävään vapaaehtoisesti isänmaallisista tai ideologisista syistä tai siinä toivossa, että se auttaisi heitä urallaan. Mutta pääosin NKVD turvautui värväyksessä pakkokeinoihin, jotka olivat hioutuneet 1930-luvulla. Salaisen poliittisen osaston asiakirjat paljastavat, että yli 95 % agenteista, jotka työskentelivät intelligentsijan keskuudessa, oli värvätty pakolla. NKVD saattoi painostaa jotakuta, joka oli aikaisemmin ollut tutkittavana mutta vapautettu, ryhtymään tiedottajaksi sillä uhalla, että muuten hänet vangittaisiin. Se saattoi myös tarjota lievempää kohtelua vangituille ja tuomituille, mikäli näiden omaiset ryhtyivät tiedottajiksi. Esimerkiksi kuuluisan venäläisen historioitsijan, akateemikko Sergei Platonovin poika värvättiin. Kuuluisan runoilijan Olga Berggoltsin isä puolestaan kieltäytyi yhteistyöstä NKVD:n kanssa ja lähetettiin Siperiaan. Turvallisuukselimet saattoivat tarjota houkuttimia kuten muuttoa parempaan asuntoon tai apua omaisten evakuoimiseksi kaupungista. Tärkeä kannustin, jota NKVD sen sijaan ei kyennyt tarjoamaan, oli ylimääräinen ruoka. NKVD:n operatiiviset työntekijät saivat ylimääräisiä ruoka-annoksia, mutta

siitä huolimatta heitäkin kuoli nälkään. NKVD saattoi värvätä tiedottajia helposti sellaisistakin laitoksista, joissa ruokaa oli suhteellisen paljon saatavilla, uhkaamalla siirtää heidät muualle, mikäli he kieltäytyisivät. Esimerkiksi leipäkaupat ja sairaalat olivat parhaimpia turvapaikkoja nälkätalven aikana ja niissä työskenteli lukuisia tiedottajia. Sotasairaala No 268 koko lääkintähenkilökuntaa oli vaadittu salakuuntelemaan potilaita. Suuri osa tiedonantoyhteenvedoissa esiintyvistä kuulopuheista, joissa viranomaisiin suhtaudutaan kriittisesti, on peräisin leipäjonoista. Sotasairaaloita ja leipäjonoja pidettiin herkinä paikkoina, joita tarkkailtiin huolellisesti. NKVD teki kaikkensa estääkseen haavoittuneita sotilaita valittamasta oloja nälkää näkeville omaisilleen ja päinvastoin, jotta pitkissä leipäjonoissa ei olisi syntynyt kapinointia. NKVD kantoi huolta myös turvallisuudesta suurissa tehtaissa. Sotatarviketehtaat tuottivat kaupungin puolustukselle ja vapauttamiselle elintärkeää sotamateriaalia. NKVD pyrki paljastamaan kaikki lakkoaikeet, nujertamaan seisokit ja estämään hinnalla millä hyvänsä laajat lakot, jollaiset olivat kaataneet Nikolai II:n ja myöhemmin väliaikaisen hallituksen vuonna 1917. Työläisten mielipiteet muodostavat suuren osan tarkkailumateriaalista, mikä on osoitus siitä, että heidän keskuudessaan toimi suuri määrä tiedottajia. Työläisten saamat runsaammat ruoka-annokset helpottivat värväystä heidän keskuudestaan. (Lomagin 2004a, 301-303.)

Saksan hyökkäyksen ensimmäisenä päivänä korkeimman neuvoston puhemieshistö antoi määräyksen sota-ajan poikkeustilasta, joka mm. antoi sotilasviranomaisille oikeuden karkottaa rintaman läheisyydestä ihmisiä, joita voitiin pitää sosiaalisesti vaarallisina. Heinäkuun 4. pnä, Stalinin radiopuhetta seuraavana päivänä, NKGB ja NKGB¹ antoivat samansisältöiset määräykset (Kutuzov & Stepanov 1990, 222). Kun valtion puolustusneuvosto kokoontui 25.8. Leningradissa pohtimaan sitä, miten kaupunkia olisi paras puolustaa, NKVD laati luettelon ”vastavallankumouksellisista aineksista”, jotka oli vangittu tai karkotettu. Vangittujen ja kar-

totettujen kategoriat heijastelevat sisällissodan vuosiin palautuvaa käsitystä valtion vihollisista. Viranomaiset onnistuivat löytämään joistakin kategorioista vain yhden henkilön, mikä viittaa suuresti siihen, että he yrittivät kuin pakolla saada vangittuja jokaiseen kategoriaan. Trotskilaiset oli mainittu luettelossa ensimmäisenä, mitä voidaan pitää lähes virallisena pakkomielteenä edellisellä vuosikymmenellä käydystä Trotskin kannattajien ajohdista. Koko piirityksen ajan trotskilaiset olivat turvallisuuspalvelun pääkohde siitä huolimatta, että vangittujen trotskilaisten määrä oli minimaalinen. Trotskin ajatusten aiheuttama pelko ja erityisesti se, että hän oli ennustanut neuvostohallinnon väijäämättä romahtavan sodassa Saksaa vastaan, aiheuttivat sen, että Stalin ja NKVD jahtasivat kiihkeästi niitä, jotka oli joskus jollain tavalla yhdistetty Trotskiin tai jotka kannattivat hänen näkemyksiään. Suurin osa vangituista kuului yleisluokkaan ”neuvostovastaiset ainekset”. Koko piirityksen ajan eniten ihmisiä vangittiin poliittisista syistä neuvostovastaisesta agitaatiosta. Kyse oli tavallisesti yksityiskeskusteluista, jotka olivat kantautuneet tiedottajan korviin.

Asenteet Leningradissa 1941-1942

Puolue ja NKVD tarkkailivat sodan aikana Leningradissa suurella mielenkiinnolla yleisen mielipiteen vaihteluita, erityisesti silloin kun näytti siltä, että vihollinen saattaisi yrittää valloittaa kaupungin. Lähtökohtana on, ettei ennen sotaa ollut olemassa mitään yhtenäistä neuvostoihmisten (ja leningradilaisten) poliittista kulttuuria. Kuten Sarah Davis on todennut, neuvostojärjestelmälle myönteisten näkemysten lisäksi oli olemassa oppositionäkemyksiä, joiden kirjo vaihteli nationalismista ja antisemitismistä populismiin. Siitä huolimatta, että kansa kannatti (ja odotti) voimakkaasti holhoamista, jotkut tunsivat vastenmielisyyttä valtiota ja kaikkea virallista kohtaan. Toinen olennainen moraalialeimaava piirre ennen sotaa oli materialismi ja egalitarismi. Väestön asenteet olivat kokonaisuudessaan heterogeenisia ja riippuivat suurelta osin

päivän politiikasta ja konkreettisista asioista. Kannattaa huomioida, että Molotov-Ribbentrop-sopimuksen jälkeen käytännössä kaikki natsi-vastainen agitaatio Neuvostoliitossa lopetettiin. Se johti yleiseen tietämättömyyteen natsismista, sen ideologiasta ja ennen kaikkea siitä, mitä Saksa teki miehittämässään maissa. Eräät leningradilaiset uskoivat tosissaan, että Saksa ei aiheuttanut mitään vakavaa sotilaallista uhkaa Neuvostoliitolle ja että sen menestys Euroopassa johtui pääasiassa ”porvarillisten demokratioiden” rappeutuneesta eliitistä sekä työväenluokan haluttomuudesta puolustaa ”kapitalistista” järjestelmää. Huolimatta talvisodan 1939-1940 negatiivisista kokemuksista, jotka leningradilaiset hyvin tiesivät, useimmat uskoivat vankasti menestyksekkääseen salamasotaan Saksaa vastaan. Jos talvisodan aikana jotkut Leningradissa olivat tunteneet sympatiaa pientä omaa aluettaan puolustanutta naapurimaata kohtaan, niin suurin osa näki sen sijaan sodan Saksaa vastaan oikeutettuna. (Lomagin 2004a, 286.) Paras todiste ihmisten suuresta isänmaallisuudesta oli heidän halukkuutensa värväytyä armeijaan. Yli 100 000 miestä tuli vapaaehtoisesti sota-asiain kansankomissariaatteihin, jotka vastasivat kutsunnoista ja värväyksestä. Sodan ensimmäisen viikon aikana vuosien 1905 ja 1918 välisenä aikana syntyneet asevelvolliset mobilisoitiin onnistuneesti armeijaan ja laivastoon.

Sotatuomioistuinten tilastot kertovat, että 22.6.-5.7.1941 Leningradin puolustamista varten komennettujen joukkojen parissa ilmeni vain kuusi neuvostovastaista agitaatiotapausta. Kaiken lisäksi kyseiset joukot oli koottu etupäässä sotilaista, jotka olivat kotoisin Länsi-Ukrainasta ja Valko-Venäjän länsiosista, jotka oli liitetty Neuvostoliittoon Molotov-Ribbentrop-sopimuksen jälkeen. (Lomagin 1998, 9.) Mutta toisin kuin muut neuvostokansalaiset, jotka eivät olleet tietoisia vakavasta kriisistä, joka oli lähes halvaannuttanut kaupan ja pankkitoiminnan talvisodan aikana, leningradilaiset kirjaimellisesti hyökkäsivät ruokakaappoihin ja muihin liikkeisiin pyrkien parhaansa mukaan ostamaan peruselintarvikkeita, saippuaa, tulitikkuja ja suolaa

(Lomagin 2004b, 20-22). Kansan enemmistön hetkeksi yhdistänyt isänmaallisuus ei pystynyt kauan pidättelemään niitä heterogeenisia mielipiteitä, jotka olivat vallinneet Leningradissa sodan edellä. Sotilaallisten vastoinkäymisten ja Leningradia puolustaneiden joukkojen nopean perääntymisen seurauksena heinä-elokuussa negatiiviset asenteet alkoivat voimistua Leningradin sotilas- ja siviiliväestön keskuudessa. Ennen kuin ensimmäiset uutiset vastoinkäymisistä rintamalla saavuttivat kaupungin, vaikein aihe siviileille oli Stalinin vaikeneminen (hän piti ensimmäisen puheensa vasta 3.7. 1941) ja Leningradin viranomaisten yleinen passiivisuus. Heinäkuun kahden ensimmäisen viikon aikana puolueen ja NKVD:n tiedottajat rekisteröivät muutamia tapauksia, joissa arvosteltiin Neuvostoliiton ja Saksan lähentymistä vuonna 1939. Työläiset totesivat, että ”meidän ei olisi pitänyt ruokkia saksalaisia ja viedä sinne öljyämme”. Joidenkin mielestä saksalaisia oli avustettu tavallisten neuvostokansalaisten kustannuksella, niin että nämä eivät olleet saaneet tarpeeksi ruokaa eivätkä kyenneet tehokkaaseen työhön. Näihin aikoihin Leningradin saavuttivat ensimmäiset huhut siitä, että puna-armeijalta puuttui uudenaikaisia aseita. Saksan menestyksen katsottiin johtuvan myös Hitlerin poikkeuksellisista johtajan kyvyistä (Lomagin 2004a, 308). Naisia huolestutti eniten lasten evakuointi. Liikekannallepanosuunnitelman yhteydessä tehdyssä evakuointisuunnitelmassa lasten evakuointi oli tarkoitettu toteutettavaksi kaupungin länsi- ja lounaispuolelta, mikä saattoi heidät vaaraan joutua saksalaisten vangiksi. Ensimmäisen evakuointioperaation epäonnistuminen johti siihen, että lähes kaikki myöhemmät evakuointihankkeet saivat negatiivista vastakaikua Leningradin naisilta.

Juutalaisvastaisuuden nousu ja moraalinen lasku

Rintamatilanteesta ei saatu virallisia tietoja, mikä lietsoi huhuja ja epävarmuutta. Eräät intelligent-sijan edustajat kirjoittivat päiväkirjoihinsa siitä,

että ilmassa oli valtava huoli tulevaisuudesta. Vaikka enemmistö uskoi yhä lopulliseen voittoon ja osallistui kaupungin sankarilliseen puolustamiseen ja linnoituslaitteiden rakentamiseen, olivat jotkut varmoja, että pahimmassakin tapauksessa saksalaisista olisi uhkaa vain kommunisteille ja juutalaisille. Kampanja venäläisen patriotismin nostamiseksi oli eräs joukkomobilisaation tärkeimmistä välineistä, mikä kuitenkin jossain määrin johti juutalaisvastaisuuden nousuun. Jotkut ihmiset tekivät propagandan seurauksena sen johtopäätöksen, että Venäjää kansallisvaltiona ei enää ollut. Seuraava looginen askel oli katsoa, mitkä kansallisuudet johtivat maata ja paikallistasoa sekä erityisesti sitä, ketkä ihmisten mielestä johtivat virallisia jakelukanavia mikrotasolla eli elintarvikeliikkeitä, kauppoja jne. Toinen syy juutalaisvastaisuuden kasvuun oli eräitten juutalaisten halukkuus evakuoitua kaupungista. Tämä puolestaan johtui siitä, että neuvostopropaganda esitti saksalaiset kaikkein aggressiivisimpana ja barbaarisimpana kansakuntana. Kymmenet leningradilaisissa sanomalehdissä julkaistut artikkelit, sadat julisteet ja lukuisat elokuvat leimasivat Saksan ”viidakkona” ja ”kansojen vankilana”, jossa juutalaisilla oli vain yksi kohtalo – kuolla (Lomagin 2004a, 308). Kaiken lisäksi heinäkuun puolivälissä sadat rintamakarkurit ja pakolaiset toivat Leningradiin saksalaisia lentolehtisiä, joissa väitettiin, että sodan päätavoite oli Venäjän kansan vapauttaminen kommunistien ja juutalaisten sorrosta. Kaikki nämä seikat lisäsivät juutalaisvastaisuutta, joka ilmeni toisinaan täysin avoimesti. Tässä suhteessa ongelmallisin alue oli Kirovin kaupunkipiiri. Elokuun 4. päivänä puolueen piirikomitean byroo vahvisti, että aikaisemmin raportoidut juutalaisvastaiset tapaukset eräissä tehtaissa olivat paikkansapitäviä. Juutalaisvastaisuus oli yleistä Kirovin tehtailla (neuvostotankkien suurin valmistaja) ja muissa sotatarviketehtaissa.² Juutalaisvastainen vitsailu oli yleistä työläisten keskuudessa. Kaiken lisäksi eräissä tapauksissa puolueen jäsenet olivat kertoneet juutalaisvastaisia kaskuja kiihottaakseen juutalaisvihaa. Elokuun lopulla Ždanov määräsi Leningradin puoluejohdon tekemään lopun ”nat-

simyönteisestä juutalaisvastaisesta agitaatiosta”. Muutaman päivän päästä Kirovin kaupunkipiirin puoluekomitea antoi erityismääräyksen neuvostovastaisten huhujen ja juutalaisvastaisuuden kitkemiseksi. Elokuun lopusta lokakuuhun 1941 käyty antisemitismin vastainen kamppailu oli keskeisesti esillä paikallisen puoluelehden *Leningradskaja Pravdan* sivuilla (*Leningradskaja Pravda* 23.8., 25.9. ja 3.10. 1941).

Sotilaalliset seikat aiheuttivat eniten muutoksia moraalissa sekä armeijassa että Leningradissa ennen piiritystä. Armeija oli tiiviissä yhteydessä Leningradin väestöön monin sitein (maantieteellinen läheisyys, sotilaita ja karkureita virtasi kaupunkiin, monella asevelvollisella oli sukulaisia kaupungissa). Armeijan moraalin heikkeneminen ei voinut olla vaikuttamatta kielteisesti myös siviileihin. Yksi merkki Leningradin puolustajien heikkenevästä moraalista oli vakavien sotilasrikosten jatkuva lisääntyminen. Kun sotatuomioistuin oli 22.6.-15.7. tuominnut 300 henkilöä, niin 10.-24.8. tuomittuja oli jo 876. Heistä 78 tuomittiin erilaisista ”vastavallankumouksellisista” rikoksista, 147 karkuruudesta, 69 taistelusta pakenemisesta ja 128 henkeä itsensä vahingoittamisesta. Luoteisen rintaman poliittisen hallinnon raportissa 30.8. kiinnitettiin huomiota itsensä vahingoittamisen hälyttävään lisääntymiseen. Monissa sairaalaosastoissa noin puolta potilaista epäiltiin itsensä vahingoittamisesta (Lomagin 1998, 11). Leningradin komendantinvirasto totesi myös, että 16.-22.8. noin 4 300 henkilöä oli pidätetty rintamalta kaupunkiin paon vuoksi. Pidätetyt olivat karanneet etupäässä eteläisiltä rintamalohkoilta. Heistä 1 412 oli nostoväen sotilaita ja upseereita. Leningradiin tulevaa liikennettä valvovat vartijat vangitsivat yksittäisiä karkureita ja kokonaisia ryhmiä. Karkureiden määrä kasvoi vielä myöhemmin (emt., 11, 15). *Leningradskaja Pravdan* etusivut heijastivat viranomaisten kasvavaa pelkoa karkureiden määrän lisääntymisestä ja sitä että karkuruutta vastaan oli jatkettava ankaraa kamppailua. Puolue pyrki estämään sen, että siviilit olisivat auttaneet karkureita, jotka hyvin usein vain yrittivät etsiä turvapaikkaa kodistaan

tai sukulaistensa luota.

Ei ole yllättävää, että tappiomieliala kasvoi siviiliväestön keskuudessa. Dzeržinskin piirin puoluekomitean työntekijä totesi raportissaan esimiehilleen 22.8., että oli löydetty kolme julistetta, joissa naisia kehoitettiin menemään puolueen päämajaan Smolnaan ja vaatimaan kaupungin avaamista lasten pelastamiseksi. Myös työläisten päiväkirjat paljastavat saman kehityksen – moraali laski, paniikki kasvoi ja sodan loppumista odotettiin (Lomagin 2004a, 316).

Myöhemmin syyskuussa puolueen tiedottajat raportoivat agitoivista naisista, jotka olivat puhuneet Frunzen ja Kirovin kaupunkipiirien ruokajonoissa seisoneille naisille ja vaatineet heitä menemään puolustuslinjaan pyytämään, että sotilaat lopettaisivat sotimisen. Vyborgin piirissä kaksi naista oli kirjoittanut kirjeen kaupunkineuvostolle, jossa he olivat vaatineet aselepoa Saksan kanssa ja lasten evakuoimista kaupungista. Myöhemmin syyskuussa Leningradin NKVD raportoi antautumismielialojen leviämisestä työläisten keskuudessa. Se ei ollut yllättävää, sillä etenkin vanhemman väestön muistissa oli se, että Lenin oli tehnyt rauhan Saksan kanssa vuonna 1918, jolloin nuori neuvostovaltio oli ostanut rauhan antamalla viholliselle suuren osan entisestä Venäjän keisarikunnasta. Myös nuorempi polvi oli oppinut saman asian historiankirjoista. Stalinin ”lyhyt kurssi” esitti Brest-Litovskin rauhan yhtenä parhaista esimerkeistä, miten oli saavutettu poliittinen kompromissi. Miksi syyskuussa 1941 ei tehty samoin? Tähän kysymykseen ei tuolloin ollut yksinkertaista vastausta. Leningradilaisten moraalisia ja poliittisia asenteita syksyllä 1941 tulee tarkastella historiallisessa kontekstissa. Kukaan neuvostojohdossa (tavallisista ihmisistä puhumattakaan) ei 1941 tiennyt Hitlerin todellisia suunnitelmia Leningradin suhteen. Kukaan ei voinut esittää todisteita maahanhyökkääjien epäinhimillisyydestä. Syksyllä 1941 ja ensimmäisen sotatalven aikana jopa puna-armeijan pääpoliitrikki Lev Mehlis ei ollut täysin selvillä saksalaisten hirmutöistä sotilaita ja siviiliväestöä kohtaan. Hän vaati useaan kertaan alaisiaan

toimittamaan hänelle tietoja hirmutöistä. (Emt., 67.) Monet ihmiset uskoivat luonnollisesti, että Leningradin ”avaaminen” olisi pelastanut tuhansien hengen, ennen kaikkea lasten. Sodan alkuvaiheessa tällaiset mielipiteet eivät vielä merkinneet jyrkkää muutosta leningradilaisten poliittisissa mielipiteissä eivätkä sitä, että isänmaallisuus olisi ollut laskusuunnassa. Myös selvästi saksalaismyönteisiä mielipiteitä esiintyi yhä enemmän (”saksalaiset vapauttavat meidät bolševikeista”, ”saksalaiset pystyvät luomaan järjestyksen tänne”, ”saksalaiset ovat kulttuurikansaa” jne.), mutta ne eivät olleet hallitsevia (Lomagin 2004a, 329).

Piirityksen myötä saksalaisten propagandasta muodostui toinen tärkeä moraalisiin vaikuttava tekijä. Saksalaiset tuottivat viisitoista erilaista Leningradin rintaman sotilaille, upseereille ja siviileille osoitettua lentolehtistä. Kaikissa niissä ennustettiin Leningradin nopeaa valloittamista ja korostettiin puolustuksen jatkamisen hyödyttömyyttä. Piirityksen aikana saksalaiset levittivät miljoonia lentolehtisiä, julisteita, brosyyreitä, sanomalehtiä jne. Painetussa materiaalissa ja radiolähetyksissä saksalaiset korostivat nälkäkuoleman kauhuja sekä Leningradin koko väestön vääjäämätöntä tuhoutumista. He pyrkivät herättämään kauhua kertomalla uusista aseista, levittivät vääriä tietoja rintamatilanteesta ja ulkomaantapahtumista sekä mustamaalasiivat neuvostohallitusta ja armeijan johtoa. Piirityksen pahimpina päivinä lentolehtisissä luvattiin, että jos kaupunki antautuisi, niin siitä tehtäisiin avoin kaupunki. (Lomagin 1998, 6.) Kansalaisten moraalialia rappeuttivat entisestään säännöstelyn tiukkeneminen, lasten ja huollettavien päivittäisen ruoka-annoksen väheneminen 125 grammaan leipää marraskuun puolessa välissä sekä massiiviset pommitukset. Monet päiväkirjat sekä puolueen ja NKVD:n raportit osoittavat, että syyskuun lopulla NKVD:n tiedottajat kirjasivat Leningradissa 150-170 neuvostovastaista agitaatiotapausta päivittäin. Lokakuun puolessa välissä niiden lukumäärä nousi 250:een ja marraskuussa jopa 300:aan päivittäin. Sotasensuuri paljasti, että ”kielteiset” mieli-

teet lisääntyivät kirjeenvaihdossa. Sodan alussa sotasensuuri takavarikoi poliittisista syistä noin 1,2 % kaikista lähetetyistä kirjeistä. Elokuussa takavarikoitujen kirjeiden osuus nousi 1,7 %:iin, joulukuussa 7 %:iin ja helmikuussa 1942 noin 20 %:iin.³ Ilmaantui yhä enemmän käsinkirjoitettuja neuvostovastaisia lentolehtisiä ja nimettömiä kirjeitä, jotka oli osoitettu puolueelle, neuvostojohdolle, armeijan johdolle, Leningradin radiolle ja sanomalehdille.

Leningradin puolustuksen kriittisin vaihe oli syyskuun puolessa välissä 1941, jolloin räjähdyksineasiantuntijat miinoittivat NKVD:n valvonnassa Itämeren laivaston alukset, monia tehtaita ja muita avainasemia kaupungin eteläosissa siltä varalta, että ne jouduttaisiin tuhoamaan, jos kaupunkia uhkaisi vääjäämätön antautuminen. Stalin epäili kyettäisiinkö kaupunkia puolustamaan. Tiedottajareportit kertovat monien Leningradissa uskoneen, että kaupunki menetettäisiin ja että puolue- ja turvallisuuspalvelun väki samoin kuin kaupungin suuri juutalaisväestö tuhottaisiin. Mielipiteet siitä, mitä kaupungin muille asukkaille tapahtuisi kaupungin antautuessa, jakaantuivat. Eräät leningradilaiset eivät olleet huolissaan saksalaismiehityksestä ja pieni vähemmistö jopa toivoi rohkeasti kaupungin antautuvan. Käsien raapustettuja hakaristejä ilmaantui silloin tällöin talojen seinille. Juutalaisvastaisia purkauksia ("Tappakaa jutkut!") kuultiin aika ajoin. Ne käsiteltiin yleensä vastavallankumouksellisina rikoksina. Päiväkirjat ja muistelmat sisältävät toisinaan halventavia yleistyksiä kaupungin juutalaisväestöstä. Juutalaisvastaisuus näyttää olleen vahvinta sodan alkupäivinä ja syyskuussa, jolloin Leningradin puolustus oli veitsenterällä. Saksalaiset pudottivat kaupunkiin karkeitä ja raakoja juutalaisvastaisia lentolehtisiä, jotka luultavasti osaltaan nostattivat juutalaisvastaisia asenteita Leningradissa.

Kun ruoka-annoksia vähennettiin jatkuvasti syksyllä 1941, puolueen ja NKVD:n tiedottajat havaitsivat vastaavan nousun kritiikissä viranomaisia kohtaan. Tärkein yksittäinen leningradilaisten poliittista lojaalisuutta määräävä tekijä läpi sodan oli se, kuinka viranomaiset

pitivät huolta heistä. Riittävä ruokahuolto oli huolenpidon avainkomponentti. Virallisille agitaattoreille buuattiin ja piruultiin, kun he yrittivät selittää, miksi annoksia pienennettiin. Useassa tapauksessa pienet työntekijäryhmät kieltäytyivät tekemästä ylitöitä ilman lisäruoka-annoksia. Myös puoluejohtajat saivat lukuisia nimettömiä kirjeitä, joissa vaadittiin kaupungin antautumista sen väestön pelastamiseksi.

Vastavallankumouksellisista rikoksista pidätettyjen määrä oli korkeimmillaan kesällä ja alkusyksyllä 1941. Heinäkuun alusta 1941 heinäkuuhun 1943 kaikkiaan 3 799 leningradilaista tuomittiin vastavallankumouksellisista rikoksista ja heistä 759 (20 %) teloitettiin.⁴ Loput joutuivat vankilaan, mikä piiritysajan olosuhteet huomioiden ottaen vastasi sodan ensimmäisten yhdeksän kuukauden aikana kuolemantuomiota. NKVD:n raporttien mukaan oli olemassa saksalaismielisiä salaliittolaisryhmiä, mutta niiden lukumäärä ja jäsenmäärä oli vähäinen. Vastarinta ei koskaan muuttunut järjestäytyneeksi eikä se koskaan muodostanut mitään vakavaa uhkaa viranomaisille. Vaara oli luonteeltaan enemmänkin potentiaalista ja latenttia.

Myös Leningradin puolueorganisaatio joutui kriisiin. Puolue menetti rintamalle paljon enemmän jäseniä kuin se pystyi värväämään uusia jäsen ehdokkaita. Moni puoluesihteerilähti rintamalle poliittiseksi komissaariksi, kun asevoimien kaksoisjohto otettiin käyttöön heinäkuussa 1941. Vuoden 1941 lopulla puolueen jäsenmäärä kaupungissa oli puolittunut ja komsomolin jäsenmäärä laskenut 90 % sotaa edeltävästä ajasta. Puoluedokumentit paljastavat, että leningradilaiset karttoivat yhteyttä kommunistipuolueeseen, kun kaupungin kohtalo oli vaakalaudalla loppukesällä ja alkusyksyllä. Monet puolueen jäsenet eivät maksaneet jäsenmaksujaan, kätkivät kommunistista kirjallisuutta ja jäsenkirjojaan. Rintamalle lähteneiden puolueen jäsenten tilalle oli vaikea houkutella uusia. Leningradin puoluejärjestö oli miltei häviämässä. Pessimismi levisi keskitason puoluevirkamiehistöön, joka yritti käyttää tilaisuutta hyväkseen rohuamalla itselleen puolueen ja

valtion varoja. Tämän johdosta monia korkean tason puoluevirkamiehiä ja johtajia vaihdettiin. Kuuden ensimmäisen sotakuukauden aikana Leningradin puoluejärjestö erotti riveistään 1 540 henkilöä syytettynä virkavirheistä, pelkuruudesta ja paniikin lietsonnasta. Jopa lojaalit puoluevirkamiehet olivat masentuneita syyskuun alussa.

Leningradin johto kuten myös NKVD ja miilisi joutuivat toimimaan jatkuvan paineen alla. Se oli tietenkin erilaista painetta kuin tavallisilla kansanryhmillä. Korkea-arvoiset virkamiehet eivät nähneet nälkää vaan piirityksen aikanakin heidän ruokavalionsa kuului hedelmiä, lihaa, suklaata muista peruselintarvikkeista puhumattaakaan. Jakeluhierarkia vallitsi silti jopa sotilaallis-poliittisessa johdossa ja turvallisuuspalvelussa. On selvää, että puolue- ja neuvostoeliitti elivät paremmin kuin turvallisuuspoliisin työntekijät. Viimeksi mainitut saivat oikeuden käyttää puolueen erikoiskauppoja vasta helmikuussa 1942. Tästä syystä NKVD:n ja miilisin henkilökunnan moraali oli yleisesti matalalla. Eräät heistä esittivät jopa neuvostovastaisia mielipiteitä. Eräs NKVD:n kaupunkipiirin päällikkö kirjoitti helmikuun alussa 1942 kirjeen sisäasiain kansankomissaarille ja pyysi, että hänet siirrettäisiin toiseen kaupunkiin, koska hän oli liian heikko ja sairas piirityksen vuoksi. Itsemurhien määrä lisääntyi radikaalisti Leningradin miilisisä nousten suurimmaksi koko Neuvostoliitossa. Kuolleiden määrä oli hyvin suuri myös Leningradin NKVD:n sisäisen valvonnan joukkojen keskuudessa – ne menettivät 20 % miesvahvuudestaan ensimmäisen sotatalven aikana.

Saksan johdon toiveiden ja odotusten vastaisesti Leningrad ei sortunut kaaokseen syksyllä 1941 eikä seuraavana nälkätalvena. NKVD:n takavarikoimien ”kielteisten” kirjojen määrä lisääntyi rajusti, kun nälänhätä saavutti huipunsa ja pakkanen kiristyi tammikuun lopulla 1942. Nälkiintyneet leningradilaiset lähettivät kirjoja omaisilleen rintamalla. Vastavallankumouksellisista rikoksista vangittujen määrä oli kuitenkin vähäisempi kuin piirityksen alkaessa. Järjestys säilyi useasta eri syystä. On luultavaa, että useimmat leningradilaiset halveksivat vihollisen

kansanmurhaan tähtäävää piiritystaktiikkaa ja pelkäsivät suuresti saksalaismiehityksen mahdollisia seurauksia. Leningradista tuli Neuvostoliitossa ensimmäinen paikka, joka kärsi vihollisen musertavista hyökkäyksistä mutta jota ei miehitetty. Piirityksen ja pommitusten ensimmäisten viikkojen aikana useimmille leningradilaisille tuli selväksi, että saksalaiset eivät olleet tulleet vapauttajina. Niinpä Leningradissa, ensimmäisenä Neuvostoliitossa, ilmaistiin laajasti vahvaa kostonhalua. Kostonhalua ilmeni muualla maassa vasta 1943 ja 1944, jolloin puna-armeija vapautti miehitettyt alueet ja paljasti saksalaisten harjoittamat hirmuteot. Toinen syy laajojen poliittisten levottomuuksien puuttumiseen oli se, että ihmiset halusivat tukea omaisiaan ja ystäviään rintamalla. Ihmiset myös jaksoivat yhä uskoa kaupungin pelastumiseen, etenkin sen jälkeen kun puna-armeijan vastahyökkäys Moskovan edustalla alkoi joulukuun alussa. Se, että saksalaiset piiritysjoukot joutuivat talven tullen puolustuskannalle, sai saksalaismyönteiset ainekset pidättäytymään avoimista mielenilmauksista. Lisäksi se, että kaupungin johto ryhtyi talven aikana moniin toimiin kaupungin väestön suojelemiseksi, vahvasti luultavasti asukkaiden lojaalisuutta, vaikka he olivatkin luonnollisesti hyvin tyytymättömiä viranomaisten kykyyn hankkia ihmisille enemmän elintarvikkeita. Kaiken lisäksi talvesta selviytyminen oli niin ankara koettelemus, että se turrutti ja vaiensi poliittisen toisinajattelun ilmaukset.

Puna-armeijan kyvyttömyys murtaa piiritystä ja toisaalta saksalaisten haluttomuus aloittaa uutta hyökkäystä aiheuttivat paljon huhuja siitä, että oli kolmas tapa selviytyä koettelemuksesta. Vuonna 1942 eräs tiedottaja raportoi huhusta, jonka mukaan USA, Englanti, Saksa ja Neuvostoliitto neuvottelivat Leningradin pelastamisesta siten, että kaupungista tehtäisiin kansainvälinen satama.⁵ Toisen huhun mukaan Neuvostoliitto oli vuokraamassa Leningradia Englannille ja USA:lle kymmeneksi tai kahdeksikymmeneksi vuodeksi maksuksi niiden antamasta avusta.⁶ Vaikka leningradilaiset epäilivät liittolaisten motiiveja ja luotettavuutta, niin monet suhtau-

tuivat myönteisesti Englantiin ja USA:han sodan aikana. Esimerkiksi eräässä, heti Jaltan konferenssin jälkeen tehdyssä mielipidetutkimuksessa todettiin muuan Kirovin tehtaalla työskennelleen insinööri Šarevin sanoneen, että: "...olemme luoneet kiinteät suhteet Englantiin ja USA:han. Elämä muuttuu pian oikein hyväksi."⁷

Yleisen mielipiteen kirjo piirityksen aikana oli laaja. Kaupungin johtoa arvosteltiin yleisesti siitä, ettei se toimittanut ihmisille enempää ruokaa. Työläiset lähtivät toisinaan ryhmissä töistä, kun kuuluivat joutuvansa tekemään ylitöitä ilman ylimääräistä ruoka-annosta. Rikollisuus kasvoi nälän myötä. Teini-ikäiset taskuvarkaavat varastivat leipäkuponkeja, leipäkauppoja ryöstettiin ja kahviloiden johto näpisti järjestelmällisesti ruokaa, joka oli tarkoitettu asiakkaille. Vuoden 1942 loppuun mennessä lähes 2 000 ihmistä oli vangittu kannibalismista syytettynä. Kaikki leningradilaiset eivät halunneet puolustaa kaupunkiaan.

Blokadnikit pysyivät lojaaleina eri syistä: he pelkäsivät, mitä miehitys voisi tuoda tullessaan ja paheksuivat vihollisen piiritystaktiikkaa, he rakastivat kaupunkiaan, tukivat läheisiään rintamalla ja uskoivat kaupungin vapauttamisen olevan lähellä. Lojaalisuuteen vaikutti myös NKVD:n läsnäolo. Uskollisuudella kommunistille, puolueelle tai Stalinille oli vain vähäinen merkitys sille, että leningradilaiset jatkoivat kaupunkinsa puolustamista. Kaupunkilaisten käyttäytymisessä oli piirteitä, joista osa oli tyypillisiä neuvosto-oloissa ja Leningradissa. Eräs niistä on Leningradin maantieteellinen sijainti, mikä rajasi väestön mahdollisuuksia paeta kaupungista. Asukkaat, jotka eivät voineet lähteä kaupungista ilman virallista lupaa, olivat ruokahuollon suhteen täysin riippuvaisia johtajistaan. Toinen väestön rauhallisuuteen vaikuttanut tekijä oli juurtunut tapa totella viranomaisia. Lisäksi ihmisiltä puuttui kaikki kokemus poliittisesta vapaudesta ja aloitteellisuudesta – ei ollut olemassa mitään poliittisia ryhmiä, iskulauseita tai ohjelmia, jotka olisivat voineet yhdistää mahdollista vastarintaliikettä. Viranomaisia vastustava joukkoliike oli vieras ilmiö neuvostokansalai-

sille. Stalinistinen terrorijärjestelmä oli luonut ilmiannon pelon ja keskinäisen epäluottamuksen ilmapiirin kansalaisten keskuuteen, joten vain harvat olivat halukkaita avoimesti kritisoimaan esivaltaa. Jopa piirityksen vaikeimpina hetkinä kaupungin hallinto ja johto onnistuivat säilyttämään ainakin näennäisesti eheän ja tehokkaan vallan. Leningradilaiset uskoivat, että armeija oli uskollinen hallitukselle tai ainakin isänmaalliselle velvoitteelleen eivätkä uskoneet sen liittyvän mahdolliseen kapinaan. Tyytymättömät ja lanvistuneet leningradilaiset uskoivat sen tähden, että vastarinta olisi ollut sekä hyödyttömiä että itsetuhoista. Kaikesta huolimatta NKVD:n kirjaamien vastavallankumouksellisten rikosten ja muiden protestien, kuten lentolehtisten, seisokkien ja neuvostovastaisen agitaation, määrä kasvoi. Mutta monet leningradilaiset odottivat jonkun toisen ratkaisevan tilanteen. Ennen kuin he oppivat tietämään miehittäjän luonteen, he odottivat saksalaisten ratkaisevan ongelman. Mutta he eivät pitäneet viisaana oman "vapautumisensa" vaarantamista siten, että olisivat aktiivisesti auttaneet saksalaisia kaupungin valloittamisessa. Myöhemmin he toivoivat, että joko naiset tai armeija ottaisivat aloitteen käsiinsä ja pakottaisivat Leningradin johdon antautumaan. Koska yksittäinen leningradilainen ei uskonut siihen, että hän olisi voinut vastustaa viranomaisia tai saada nämä muuttamaan päätöksiansä, hänen täytyi valita alistumisen tai pakenemisen välillä. Näin ollen ainoa tottelemattomuuden muoto, joka vetosi tällaisiin henkilöihin, oli loikkaaminen saksalaisten puolelle. Pakomahdollisuuksia Leningradissa ei juuri ollut, mistä syystä suuri enemmistö valitsi alistumisen. Kaikesta huolimatta NKVD:n tilastotiedot pidätettyjen sosiaalisesta taustasta kertovat, että neuvostovastaiset mielipiteet eivät olleet levinneet ainoastaan järjestelmän "entisten vihollisten" keskuudessa vaan ennen kaikkea niiden keskuudessa, joiden olisi pitänyt olla neuvostohallinnon perusta – työläisten, köyhien talonpoikien ja ns. neuvostointelligentsijan. Nälkä, kylmyys ja ruumiillinen heikkous aiheuttivat myöhemmin enemmän apatiaa kuin kapinahenkeä väestön keskuudessa.

Jokaisen asukkaan huomio ja tarmo suuntautui jokapäiväiseen selviytymiskamppailuun. (Goure 1962, 305-306.)

Neuvostojärjestelmän toiminnassa oli voimakkaita yhdistäviä vaikutuksia. Sosiaalinen elämä oli pitkälle kollektivisoitu ja neuvostokansalaisten suuri enemmistö oli integroitu aktiiviseksi yhteisöksi (yhteisasunnot, työprikaatit jne.). Ne antoivat yksilölle moraalista tukea, turvallisuuden tunnetta sekä erilaista apua hädän tullen. Ihmisten asenteilla oli myös merkittävä järjestystä ylläpitävä vaikutus. Tällaisia asenteita olivat mm. isänmaallisuus, paikallisylypeys, kasvava paheksunta saksalaisia kohtaan, haluttomuus pettää kaupunkia puolustavia sotilaita

(joista useat olivat itse leningradilaisia) ja haluttomuus uskoa, että kaikki kärsimys olisi ollut turhaa. Neuvostopropaganda auttoi vaalimaan tällaisia tunteita. Venäjän historiankirjoituksessa piiritystä kuvataan erääksi toisen maailmasodan kunniakkaimmista tapahtumista. Nykypäivänä Venäjän johto ylpelee piirityksestä venäläisen sankarillisuuden ilmentymänä. Piirityksestä eloonjääneet haluavat kuitenkin yleensä unohdtaa piirityksen kauhut, jotka muistuttavat heitä liian selvästi neuvostojärjestelmän heikkoudesta ensimmäisen talven aikana ja heidän turhista toiveistaan saada parempi elämä sodan jälkeen.

Englannista suomentanut Mikko Ylikangas

Viitteet:

- 1 Kyseiset kaksi turvallisuuselintä yhdistettiin pari viikkoa myöhemmin.
- 2 Tsentralnyi Gosudarstvennyi Arhiv Istoriko-Polititšeskikh Dokumentov Sankt-Peterburga. F. 417, op. 3, d. 34, l. 2-3.
- 3 Arhiv Upravlenija FSB Leningradskoi Oblasti (AUFBSLO) F. 21/12, op. 2, d. 4, l. 7, 52, 72, 118, 176, 179.

- 4 Sodan alkamisen ja 1.10. 1942 välisenä aikana teloitettiin yhteensä 5 360 kuolemantuomion saanutta siviiliä. Dzenkevitš, 442, 461.
- 5 Tsentralnyi Arhiv Ministerstva Oborony. F. 217, op. 1217, d. 165, l. 214.
- 6 AUFBSLO. F. 21/12, tom 1, op. 2, p.n. 38, d. 10, l. 126.
- 7 AUFBSLO. F. 21/12, op. 2, p.n. 56, d. 1, l. 18-22.

Lähteet

- Glantz, David (2002), *The Battle for Leningrad, 1941-1944*. Lawrence: University Press of Kansas.
- Glantz, David (2001), *The Siege of Leningrad 1941-1944. 900 Days of Terror*. Osceola: MBI Publishing Company.
- Goure, Leon (1962), *The Siege of Leningrad*. Stanford: Stanford University Press.
- Keegan, John (1996), *The Battle for History: Re-fighting World War II*. New York: Random House.
- Kutuzov, V. A. & Stepanov, O.N. (1990), *Tšekisti Leningrada v 1941 gody. – Sovetskii Sojuz v pervyi period Velikoi Otetšestvennoi voiny*. Pod redaktsiei S.F. Zybina. Leningrad: Utšilište MVD SSSR.
- Lomagin, Nikita (2004a), *Neizvestnaja blokada. Kniga 1*. Sankt Peterburg: Neva.
- Lomagin, Nikita (2004b), *Neizvestnaja blokada. Kniga 2*. Sankt Peterburg: Neva.
- Lomagin, Nikita (1998), *Soldiers at War: German Propaganda and the Soviet Army Morale*

- During the Battle of Leningrad, 1941-44*. The Carl Beck Papers in Russian & East European Studies 1306. Pittsburgh: University of Pittsburgh.
- Lomagin, Nikita (2003), *Spetsifika polititšeskogo kontrolja v Leningrade v period blokady. – Sovetskaja vlast – narodnaja vlast? Otšerki istorii narodnogo vosprijatija sovetkoi vlasti v SSSR*. Pod redaktsiei Timo Vihavainen. Sankt-Peterburg: Evropeiskii dom.
- Leningrad v osade. Sbornik dokumentov o geroitšeskoi oborone Leningrada v gody Velikoi Otetšestvennoi voiny 1941-1944*. Otvetstvennii redaktor A. Dzeniskevitš. Sankt Peterburg: Liki Rossii 1995.
- Rimmel, Lesly (1999), *Svodki and Popular Opinion in Stalinist Leningrad. – Cahiers du Monde russe 40/1-2*.
- Salisbury, Harrison (1969), *The 900 Days: The Siege of Leningrad*. New York: Avalon Books.